

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΑΣΕΛΑ

Με ασφάλεια θα μπορούσαμε να πούμε ότι για τρεις τουλάχιστον χιλιετίες, η κασέλα ήταν το μοναδικό έπιπλο φύλαξης στο σπίτι, τόσο στον ελλαδικό χώρο όσο και στον ευρύτερο της Μέσης Ανατολής. Συχνά ήταν και το μόνο έπιπλο του σπιτιού. Το άρθρο αποτελεί μια σύνοψη του πρώτου μέρους του βιβλίου *Η ελληνική κασέλα*, που προέκυψε από 25ετή έρευνα σε όλη σχεδόν την Ελλάδα, η οποία συνεχίζεται ακόμη. Εδώ παρουσιάζονται η γενική συζήτηση για την κασέλα ως έπιπλο, οι χρήσεις, οι συμβολισμοί, η κατασκευή και η παραγωγή της, αλλά και η διακόσμησή της. Στο βιβλίο περιγράφονται και τα αποτελέσματα της επιτόπιας έρευνας σε όλες τις περιοχές στις οποίες αυτή διεξήχθη.

ΑΡΗΣ ΤΣΑΡΑΒΟΠΟΥΛΟΣ, *Αρχαιολόγος*
 ΒΙΡΓΙΝΙΑ ΜΑΤΣΕΛΗ, *Εθνολόγος – Κοινωνική Ανθρωπολόγος*

01

Κασέλα με ζωγραφιστή διακόσμηση στην πρόσοψη και εσωτερικά στο καπάκι. Το ζευγάρι νέων σε φυτικό, πολύχρωμο, διάκοσμο είναι ένα συνηθισμένο θέμα διακόσμησης. Μουσείο Μπενάκη.

Η ΚΑΣΕΛΑ ΕΙΝΑΙ ΕΝΑ ΚΛΕΙΣΤΟ ΠΑΡΑΛΛΗΛΕπίπεδο κιβώτιο που ανοίγει από πάνω και χρησιμεύει ως επίπλο φύλαξης. Στην κασέλα φυλάσσονται κυρίως ο ρουχισμός καθώς και ποικίλα άλλα αντικείμενα προσωπικής ή οικογενειακής χρήσης. Στο σπίτι, χρησιμεύει πολλές φορές και ως καθιστικό έπιπλο ή, αν το μέγεθος το επιτρέπει, ακόμα και ως κρεβάτι ή καναπές.

Η κατασκευή της κασέλας είναι σχετικά απλή. Απλή φαίνεται ότι ήταν και η σύλληψη της ιδέας να χρησιμοποιηθεί ένα παραλληλεπίπεδο κλειστό κουτί για τη φύλαξη πραγμάτων. Αυτός είναι και ο λόγος για τον οποίο η χρήση της χάνεται στα βάθη των αιώνων. Ήταν το πρώτο έπιπλο φύλαξης των νοικοκυριών του αρχαίου κόσμου (κυρίως στον δικό μας, τον μεσανατολικό και τον μεσογειακό κόσμο) και σε πολλά μέρη έμεινε το μοναδικό έως και σήμερα. Από την αρχαία Αίγυπτο, λόγω του κλίματος, έχουν σωθεί πολλές ξύλινες κασέλες. Στον ελλαδικό χώρο, αν και τα υπολείμματα κιβωτίων με χρήση επίπλου που σώθηκαν από τα αρχαία χρόνια είναι ελάχιστα, σε πολλές παραστάσεις αγγείων εικονίζονται κασέλες. Συνήθως στα αγγεία που χρησιμοποιούνταν από γυναίκες ή σχετίζονταν με τη γαμήλια τελετή, στις *πυξίδες*, στα *επίνητρα*, στις *υδρίες*, στις *λουτροφόρους* αλλά και σε άλλα αγγεία, οι παραστάσεις με προετοιμασία γάμου ή με σκηνές οικιακής καθημερινότητας σχεδόν πάντα περιλαμβάνουν μία ή περισσότερες κασέλες ή κασελάκια¹ (εικ. 2).

Αυτό μαρτυρεί ότι, παράλληλα με την ευρεία χρήση της ως επίπλου στο αρχαίο ελληνικό σπίτι, η κασέλα είχε στενή σχέση με τον γάμο και τη γαμήλια τελετή. Κασέλες και κασελάκια εικονίζονται και σε επιτύμβιες στήλες, κυρίως όταν η νεκρή είναι γυναίκα.

Οι κασέλες αναφέρονται και σε πολλές γραπτές μεσαιωνικές πηγές, ενώ πολλά δείγματα που σώζονται από την περίοδο εκείνη μαρτυρούν την αδιάκοπη χρήση τους σε όλη τη διάρκεια της Βυζαντινής εποχής². Η χρήση τους συνεχίζεται και στα νεότερα χρόνια παραμένοντας, όπως διαπιστώθηκε και από την έρευνα, το μοναδικό σχεδόν έπιπλο φύλαξης έως τις αρχές του 19ου αιώνα, και σε πολλά μέρη έως και τα μέσα του 20ού, όταν γενικεύτηκε η χρήση της κάθετης (όρθιας) «ντουλάπας».

Οι ονομασίες της κασέλας και η σχετική ορολογία

Η ονομασία *κασέλα*, που δηλώνει το συγκεκριμένο έπιπλο φύλαξης, δεν είναι η μόνη που χρησιμοποιείται στην ελληνική γλώσσα. Από την

02

Θεραπαινίδα κρατάει
κασελάκι σε σκινη
προετοιμασίας γάμου.
Ερυθρόμορφη υδρία.
5ος αι. π.Χ. Μουσείο
Fitzwilliam,
Cambridge.

03

«Γιούκος»
τοποθετημένος
σε κασέλα
στον Βλαχορράπη
Αρκαδίας. Οικία
Δήμητρας
Σπηλιοπούλου.

αρχαιότητα ακόμα είναι γνωστές περισσότερες ονομασίες όπως *κιβώτος*, *κιβώτιο*, *ζύγαστρο*, *λάρναξ*, *χηλός*, *φωριαμός*, *σορός*, *κίστη* και, στα λατινικά, *cista*, *capsa*, *arca* ή *arcula*, *scrinium* και *loculus*.

Τα μεσαιωνικά χρόνια, αρχικά υπό τη λατινική και αργότερα υπό τη βενετσιάνικη επίδραση, προστέθηκαν και οι ονομασίες *άρικλα*, *κάψα*, *κασέλα*³ και *φορτσέρι* με υποκοριστικά τα *αρκλίτσα*, *αρκλίον* ή *αρκλίδιον*, καθώς και το *κασελοπούλα*. Από τα αραβικά, στις αρχές της Βυζαντινής περιόδου, προήλθε το *σάνδυξ* το οποίο, με την πάροδο του χρόνου αλλά και με την τουρκική επίδραση, εξελίχθηκε στο *σεντούκι*⁴. Τα νεότερα χρόνια, οι Ισπανοεβραίοι πρόσφυγες έφεραν την ονομασία *μπαούλο* (*baul* στα ισπανικά) για μια ιδιαίτερη μορφή κασέλας. Μια ξεχασμένη σήμερα ονομασία είναι η *σιπέτι* ή *σεπέτι* ή *σοπέτι*⁵ που προέρχεται από το αρχαίο *σιπήν* ή *σεπνή*ς (κουτί).

Οι πιο γνωστές σήμερα ονομασίες είναι οι: *κασέλα* (με παραλλαγές *καρσέλα* ή *κρασέλα*, *γκασέλα* και, συχνά, *το κασέλι*) και *σεντούκι* (*σανδούκι*, *σανδούκ'*, *σιντούκι* και, συχνά, *σεντούκα*). Δύο άλλες ονομασίες, *κασόνι* (ιταλικό *cassone*) και *μπαούλο*, χρησιμοποιούνται σε πολλά μέρη για τα κιβώτια με κυρτό καπάκι, που συνήθως είναι δερματόδετα και ενισχυμένα με μεταλλικά ελάσματα. Το *φορτσέρι* (ιταλικά *forziere*) είναι παλαιότερος όρος για τα μεταλλόδετα κιβώτια.

Μεγάλη ποικιλία ονομάτων, με σημαντική διαφορά από τόπο σε τόπο, έχει το μικρό χώρισμα που βρίσκεται στο εσωτερικό της κασέλας για τη φύλαξη μικροαντικειμένων. Οι πιο γνωστές ονομασίες είναι *παρακούτι*, *παρακάσελο*, *παρασέντουκο*, *παράκλι*, *παράκλα* και *παρακλίκι* (από το λατινικό *arca* – *arcula*), *βαρταλαμίδι* ή *βαρδαλαμίδι*, *πορταλαμίδι*, *χαρταλαμίδι*, *κουτί* και σπανιότερα, *κρηνούδα*, *σέρμα*, *σκρίνιο*, *χοτζερές*, *χόστρα*, ενώ στα βλάχικα χωριά της Ηπείρου ονομάζεται *όκλου* (μάτι) και σε χωριά της Μακεδονίας *τσέκμετζε* (στα τουρκικά: συρτάρι).

Για λόγους ευκολίας στη συνέχεια χρησιμοποιείται ο όρος *κασέλα* χωρίς να αποκλείεται και η χρήση των άλλων ονομασιών σε ορισμένες περιπτώσεις.

Η κασέλα στη λαϊκή παράδοση: προλήψεις, δοξασίες, παραδόσεις, παραμύδια και τραγούδια

Η κασέλα δίνει στον ιδιοκτήτη της τη δυνατότητα να κρύβει από τους «άλλους» διάφορα αντικείμενα, ένα μέρος της ιδιωτικής του ζωής. Από την ιδιαίτερη αυτή σχέση με τον ιδιοκτή-

τη το κιβώτιο–κασέλα αποκτά συμβολικές ιδιότητες και συνδέεται άμεσα με τις διαβατήριες τελετές που υπογραμμίζουν τους σταθμούς της ανθρώπινης ζωής — τον γάμο αλλά και τον θάνατο και τη γέννηση. Στην κασέλα, συμβολικά, κρύβονται συναισθήματα, πνευματικές αξίες, μυστικά. Το άνοιγμα της κασέλας, που έχει συχνά χαρακτήρα αποκάλυψης, είναι μια πράξη τελετουργική που δεν επιτρέπεται να γίνεται από οποιονδήποτε ούτε οποτεδήποτε. Τη νύχτα ιδιαίτερα, σε πολλά μέρη, δεν ανοίγει την κασέλα ούτε ο ιδιοκτήτης της. Η παραβίαση αυτής της απαγόρευσης φέρνει «πολλά δεινά» (από λέρωμα ασπρόρουχων έως και θάνατο) και ανιχνεύεται στους αρχαίους μύθους της Πανδώρας, του Εριχθόνιου και του Μελέαγρου.

Ο συμβολικός ρόλος της κασέλας αποτυπώνεται συχνά στα θέματα της διακόσμησής της. Πολλές φορές σχεδιάζονται συμβολικά μοτίβα με αποτροπαϊκό ή προστατευτικό χαρακτήρα, όπως ο σταυρός, οι ρόδακες, το εξάλφα, τα τρίγωνα, οι οφιοειδείς γραμμές (και τα φίδια, οι δράκοι κ.ά.). Στην κασέλα είναι επίσης κλεισμένη η «δύναμη» του ατόμου ή της οικογένειάς (εικ. 5).

Η κασέλα συνδέεται και με τη φιλαργυρία ενώ σε ορισμένα μέρη ο τσιγκούνης άνθρωπος αποκαλείται *κασέλας* (εικ. 7).

Στη δημοτική ποίηση, στα *τραγούδια του γάμου* συγκεκριμένα, δεν γίνεται αναφορά σε κασέλα, όπως θα ήταν αναμενόμενο δεδομένου του ρόλου της στη διαδικασία του γάμου ως *διαβατήριας τελετής*. Πολύ συχνά, όμως, η κασέλα μνημονεύεται σε τραγούδια για τον θάνατο νέων ανθρώπων που, όντας ανύπαντροι, δεν πρόλαβαν να χρησιμοποιήσουν ούτε την κασέλα ούτε το περιεχόμενό της⁶. Σε πολλά δημοτικά τραγούδια, θεωρείται σύμβολο της συζυγικής πίστης ενώ αναφέρεται και σε πολλά παραμύθια, που προέρχονται πολλές φορές από τους αρχαίους μύθους και έχουν θέματα που συνδέονται κυρίως με την ανθρώπινη μοίρα.

Η σύνδεση με τον θάνατο οφείλεται στη μορφική ομοιότητα ανάμεσα στο κιβώτιο–έπιπλο (κασέλα – σύμβολο του γάμου) και το κιβώτιο–φέρετρο αλλά και στην αντιμετώπιση του γάμου, όπως και του θανάτου, ως επεισοδίων *αναχώρησης*. Η αναχώρηση του νεκρού από τη ζωή μοιάζει με την αναχώρηση του νέου ανθρώπου, που παντρεύεται, από το σπίτι των γονιών του. Σε πολλές περιοχές των Βαλκανίων οι γονείς εκδηλώνουν τελετουργικά τη λύπη τους για αυτό, κλαίγοντας τη μέρα της αναχώρησης του μελλόνυμφου.

04

Η προετοιμασία της κασέλας στην οποία ο Ακρίσιος θα κλείσει τη Δανάη και τον μικρό Περσέα. Ερυθρόμορφη υδρία. Αρχές 5ου αι. π.Χ. Museum of Fine Arts, Boston.

05

Στο οικόσημο της αριστοκρατικής οικογένειας «Κασιμάτη» στην πόλη των Κυθήρων απεικονίζονται συμβολικά τα χαρακτηριστικά της, που είναι η δύναμη (το λιοντάρι) και η πίστη (ο σταυρός). Μουσείο Οικοσήμων, Κύθηρα, Κάστρο.

06

Πήλινο πλακίδιο σε σχήμα κασέλας. Είχε αφιερωθεί μαζί με πολλά άλλα σε ιερό στη Λήμνο. Αναφέρεται στον μύθο της βασίλισσας Υψιπύλης η οποία, όταν οι γυναίκες της Λήμνου αποφάσισαν να σκοτώσουν τους άνδρες, έσωσε τον πατέρα της κρύβοντάς τον σε μια κασέλα. Αρχαιολογικό Μουσείο Λήμνου.

07

Ιερώνυμος Μπος, «Ο θάνατος του φιλάργγυρου», π. 1485/90. Ακόμα και την ύστατη στιγμή το μυαλό του είναι στην κασέλα όπου φυλάει τα πλούτη του. National Gallery of Art, Washington.

Σε πολλά μέρη ξενυχτούν τον νεκρό πάνω στην κασέλα του, αλλού θεωρούν ότι οι τριγμοί της σημαίνουν θάνατο για τον ιδιοκτήτη, ενώ και το άνοιγμα της κασέλας τη νύχτα θεωρείται ότι φέρνει τον θάνατο του νοικοκύρη. Στην Ήπειρο και την Πελοπόννησο, η νύφη καταχωνιάζει στον πάτο της κασέλας το (ματωμένο) παρθενικό πουκάμισο που θα μπει μαζί της στο φέρετρο.

Το κυπαρίσσι, που από την αρχαιότητα συνδέεται με τις χθόνιες θεότητες, είναι ένα από τα πιο συχνά διακοσμητικά μοτίβα στις κασέλες.

Η κασέλα, ως κιβώτιο που θεωρείται «απαρβίαστο», χρησιμοποιείται και σε αντίστοιχες παρομοιώσεις και μεταφορές. Ο άνθρωπος στον οποίο μπορεί κανείς να εμπιστευτεί μυστικά παρομοιάζεται με *κλειδωμένη κασέλα* ενώ το ίδιο λέγεται και για τα «σοβαρά» κορίτσια που πληρούσαν τα «αυστηρά κριτήρια» της τότε κοινωνίας⁷. Και φτάνουμε, όπως ειπώθηκε παραπάνω, στον πολύ διαδεδομένο συμβολισμό της κασέλας, αυτόν που τη συνδέει με τη συζυγική πίστη, ιδιαίτερα στις κοινωνίες των οποίων ο ανδρικός πληθυσμός μετανάστευε για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Σε πολλά τραγούδια της ξενιτιάς, ο ξενιτεμένος, αφού κατά τον γυρισμό του διαπιστώνει την αφοσίωση της γυναίκας του, την παρομοιάζει με «*σφιχτοκλειδωμένο σεντούκι*» (εικ. 32).

Σε πολλούς αρχαίους μύθους το κιβώτιο-κασέλα συνδέεται με περιπτώσεις απόκρυψης ή εγκλεισμού προσώπων, είτε με την πρόθεση να τα σώσουν ή να τα προστατέψουν, όπως έγινε με τον Εριχθόνιο, τον Κύψελο και τον Θόα, τον πατέρα της βασίλισσας της Λήμνου, Υψιπύλης (εικ. 6), είτε με σκοπό να τα αφανίσουν, όπως φαίνεται από τους μύθους της Δανάης και του Περσέα (εικ. 4), της Αύγης και του Τήλεφου, του Τένη και της Ημιθέας. Σε παρόμοιο πλαίσιο βρίσκεται η κασέλα και σε νεοελληνικά παραμύθια⁸, όπου, όπως και στους αρχαίους μύθους, η μοίρα τα φέρνει διαφορετικά και ανατρέπει τις αποφάσεις των ανθρώπων. Στον αρχαίο μύθο του Μελέαγρου, το αντικείμενο από το οποίο εξαρτάται η ζωή του ήρωα (το δαυλί) ήταν κλεισμένο σε μια κασέλα. Ο μύθος επιβίωσε ή αναβίωσε από λόγια, πιθανόν, επίδραση σε μερικές παραλλαγές στην κεντρική Ελλάδα⁹.

Η παραγωγή και οι χρήσεις της κασέλας

ΤΑ ΥΛΙΚΑ

Το ξύλο είναι το υλικό από το οποίο κατασκευάζονται οι περισσότερες κασέλες. Το είδος του ξύλου εξαρτάται από τη διαθέσιμη στην κάθε πε-

04

05

06

07

08

Κασέλα δερματόδετη, ενισχυμένη και διακοσμημένη με μεταλλικά ελάσματα. Βρίσκεται στο αρχοντικό της οικογένειας Τοσίτσα στο Μέτσοβο. Αναγράφεται το έτος κατασκευής (1786).

09

Κασέλα από το Δρυόβουνο (Ντρίανοβο) Κοζάνης επενδυμένη με μεταλλικά φύλλα στα οποία έχουν τυπωθεί διακοσμητικά θέματα (ναργιλέδες και μιναρές) και καρφιά. Τέτοιες κασέλες παράγονταν στην Κωνσταντινούπολη στα τέλη του 19ου αι. και από τη θεματική της διακόσμησης φαίνεται ότι ανήκε αρχικά σε μουσουλμανική οικογένεια. Οικία Ζωής Ζαχοπούλου.

ριοχή ξυλεία αλλά και από το είδος της διακόσμησης που θα φέρει η κασέλα¹⁰, καθώς και από την τιμή στην οποία θα πουληθεί. Οι ακριβότερες είναι συνήθως από ξύλο καρυδιάς και, σπανιότερα, καστανιάς (οι ξυλόγλυπτες) καθώς και από κυπαρισσόξυλο ή ξύλο κεδροκυπάρισσου, ενώ από τα άλλα είδη ξύλου (οξιά, λεύκα, έλατο και, σπανιότερα, πλάτανος, μουριά κ.ά.) κατασκευάζονται χαμηλότερης ποιότητας κιβώτια. Το κυπαρισσόξυλο έχει και μια άλλη, πρόσθετη, ιδιότητα: η μυρωδιά του διώχνει τον σκώρο που «τρώνει» τα μάλλινα.

Το ξύλο κόβεται σε μια ειδική εποχή του χρόνου για να μην έχει πολλούς χυμούς. Στη συνέχεια οι σανίδες τοποθετούνται σε τρεχούμενο νερό για μεγάλο διάστημα που συχνά ξεπερνάει τον έναν χρόνο. Αυτό γίνεται για να απομακρυνθούν όλες οι κολλώδεις, μη κυτταρινικές ουσίες, που θα αποτελούσαν τροφή για το σαρακι.

Το μέταλλο χρησιμοποιείται κυρίως για την ενίσχυση του ξύλινου κιβωτίου ή ως πρόσθετο υλικό για επένδυση ή διακόσμηση (εικ. 9). Κιβώτια κατασκευασμένα μόνο από μέταλλο είναι εξαιρετικά σπάνια. Τα χρησιμοποιούσαν για μεγαλύτερη ασφάλεια όσοι είχαν «περισσότερα και πολυτιμότερα» πράγματα για φύλαξη. Είναι οι πρόδρομοι των σημερινών χρηματοκιβωτίων.

Το δέρμα χρησιμοποιείται και αυτό συχνά για

την ενίσχυση και τη στεγανοποίηση του κιβωτίου. Η χρήση του ξεκίνησε πιθανόν από τα κιβώτια μεταφοράς, που έπρεπε να είναι ασφαλή και στεγανά. Αργότερα, από τα τέλη του 18ου αιώνα, άρχισε να χρησιμοποιείται και στις οικιακές κασέλες (εικ. 8).

Άλλα υλικά, όπως το ύφασμα, το κόκαλο ή το σεντέφι (το εσωτερικό μαργαριτοφόρου όστρακου), χρησιμοποιούνται μόνο για διακοσμητικούς λόγους.

Η ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ

Κατασκευαστικά, οι ξύλινες κασέλες διακρίνονται σε δύο τύπους: στον τύπο Α, το κιβώτιο με ψηλά πόδια που αποτελούν δομικό τμήμα του κιβωτίου (εικ. 13, 14), και στον τύπο Β, το κιβώτιο χωρίς πόδια ή με πρόσθετα ανεξάρτητα πόδια (εικ. 15).

Ο τύπος Α ήταν πολύ κοινός τα αρχαία χρόνια (βλ. εικ. 2) και επιβίωσε στην παλαιότερή του μορφή (Α/1) στη βόρεια Ελλάδα (εικ. 10) και στα κεντρικά και βόρεια Βαλκάνια, κυρίως στις μεγάλες πεδινές περιοχές και, σε εξελιγμένους τύπους (Α/2), στη βόρεια Ελλάδα (εικ. 12) και στην κεντρική και βόρεια Ευρώπη. Στον ελληνικό χώρο ο τύπος αυτός επιβιώνει μόνο στη βόρεια Ελλάδα και, ιδιαίτερα, σε ορισμένες περιοχές της ενδοχώρας.

Μετά τον Μεσαίωνα, η κατασκευή και η προτίμηση για τον τύπο Α υποχώρησε στον ελλαδικό χώρο και αντικαταστάθηκε από τον τύπο Β, του οποίου η χρήση σχεδόν γενικεύτηκε.

Το χαμπλό κιβώτιο, ο τύπος Β, δεν έχει πόδια ή έχει χαμπλά, πρόσθετα πόδια χωρίς οργανικό ρόλο στη δομή του.

Οι κασέλες τύπου Β, σε μεγέθη που διαφέρουν από τόπο σε τόπο, είναι οι πιο συνηθισμένες τους τελευταίους αιώνες στην Ελλάδα. Το σχήμα τους επιτρέπει ευκολότερη μετακίνηση και, γενικά, μπορούν να αποκτήσουν και άλλες χρήσεις ως έπιπλα (εικ. 11).

Στις κασέλες τύπου Β τα πόδια είναι πρόσθετα και χρησιμεύουν στο να υποβοηθείται ο αερισμός. Στις περισσότερες επιμελημένες τα πόδια έχουν σχήμα λεονταροπόδαρου (εικ. 16).

Το καπάκι στις περισσότερες οικιακές κασέλες είναι επίπεδο και αβαθές αλλά, από τα τέλη του 18ου αιώνα, μετά τη γενίκευση του δερματόδετου *μπαούλου μεταφοράς*, στα μεγάλα αστικά κέντρα βάζουν συχνά κυρτό καπάκι (*κουμπέ*) (εικ. 17).

ΤΟ ΠΑΡΑΚΑΣΕΛΟ

Όλες σχεδόν οι κασέλες τύπου Α/2 και Β διαθέτουν ψηλά στο εσωτερικό τους, στη μία στενή πλευρά ή συχνά και στις δύο, το *παρακάσελο*,

μία μακρόστενη παραλληλεπίπεδη θήκη που χρησίμευε για τη φύλαξη των μικρότερων αντικειμένων — κοσμήματα, μεταξωτά μαντιλάκια, έγγραφα, χρήματα, ζαχαρωτά κ.ά. (εικ. 18).

Κάτω από το παρακάσελο πολλές φορές υπήρχε κι ένα δεύτερο, κρυφό και κλειδωμένο, όπου φυλάγονταν πολυτιμότερα μικροπράγματα (βλ. εικ. 18). Οι ναυτικές κασέλες, οι *μαρνέρες*, έχουν περισσότερα και συνήθως πλούσια διακοσμημένα παρακάσελα (εικ. 20).

Η ΠΑΡΑΓΩΓΗ

Ο τρόπος παραγωγής αλλά και η οργάνωση της κασέλας διαφέρουν από τόπο σε τόπο. Στις απομονωμένες κοινότητες η κατασκευή της κασέλας έχει καθαρά οικιακό-οικογενειακό χαρακτήρα και εξυπηρετεί μόνο τις άμεσες ανάγκες του ευρύτερου οικογενειακού περιβάλλοντος. Τις περισσότερες φορές, στις κοινότητες με σχετικό καταμερισμό επαγγελματιών, ο μαραγκός ενός χωριού ή μιας ομάδας χωριών κατασκευάζει και κασέλες κατά παραγγελία. Στον αστικό χώρο η παραγωγή αποκτά βιοτεχνικό χαρακτήρα, υπακούοντας περισσότερο στους κανόνες της ευρύτερης ανώνυμης αγοράς παρά στις προσωπικές προτιμήσεις συγκεκριμένων πελατών. Από τις αρχές του 18ου αιώνα, λόγω της ανάπτυξης της βιοτεχνίας, επικρατεί το δερματόδε-

10

Κασελάκι τύπου Α/1 από τη δυτική Μακεδονία. Ιδιωτική συλλογή.

11

Κασέλα τύπου Β με πλούσια ζωγραφιστή διακόσμηση. Κατασκευάστηκε στα τέλη του 19ου αιώνα. Από το Πεντάλοφο (Ζουμπάνι) Κοζάνης. Οικία Σοφίας Χασάπη (Φάναινας).

12

Κασέλα τύπου Α/2 με γεωμετρική διακόσμηση. Έτος κατασκευής 1911. Από το Ανταρτικό (Ζέλοβο) Φλώρινας. Οικία Αντώνη Μαύρου.

13

Η δομή στις κασέλες τύπου Α/1. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό τους είναι η αποκλειστική χρήση ξύλινων συνδετικών γόμφων και όχι μεταλλικών καρφιών. (Σχέδιο: Πέπη Βρούχου)

14

Η δομή στις κασέλες τύπου Α/2. Στον ελλαδικό χώρο είναι σπάνιες και βρίσκονται μόνο στις περιοχές όπου έως πρόσφατα χρησιμοποιούσαν τις παλιότερες κασέλες τύπου Α/1. (Σχέδιο: Πέπη Βρούχου)

15

Η δομή στις κασέλες τύπου Β και οι παραλλαγές σύνδεσης των πλευρών. (Σχέδιο: Πέπη Βρούχου)

16

Τα είδη ποδιών στις κασέλες τύπου Β. (Σχέδιο: Πέπη Βρούχου)

17

Τα καπάκια και οι τρόποι με τους οποίους κλείνει το κιβώτιο. (Σχέδιο: Πέπη Βρούχου)

18

Σχεδιαστική απόδοση διαφόρων ειδών παρακάσελου. (Σχέδιο: Πέπη Βρούχου)

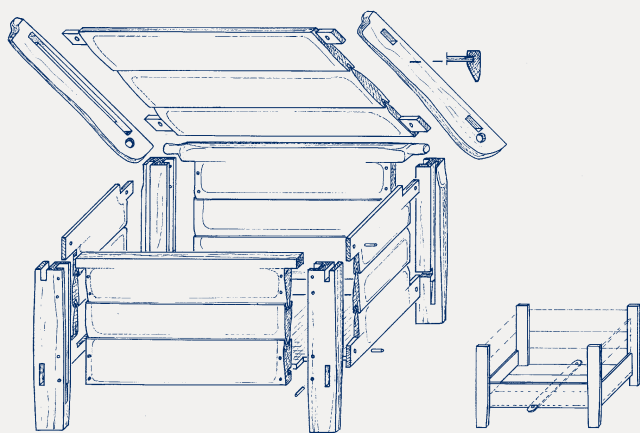
10

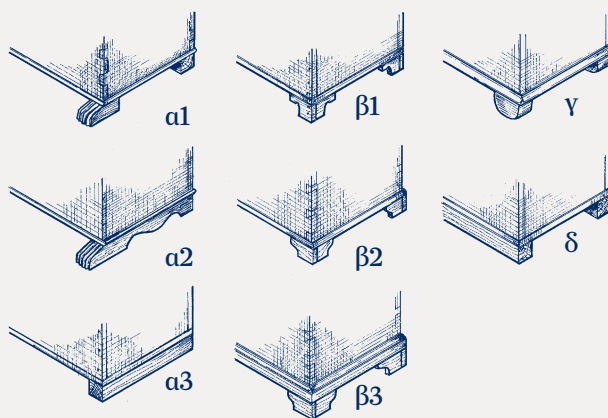
11

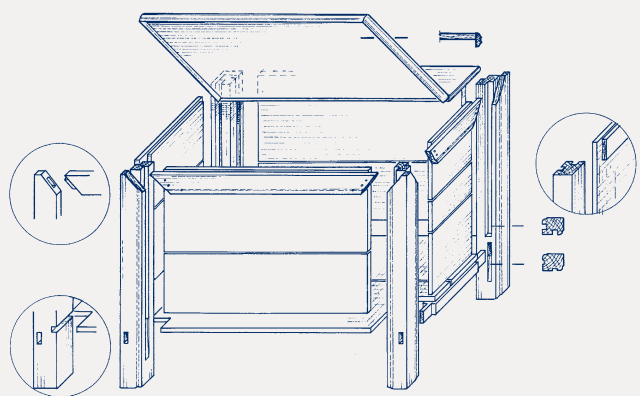
12

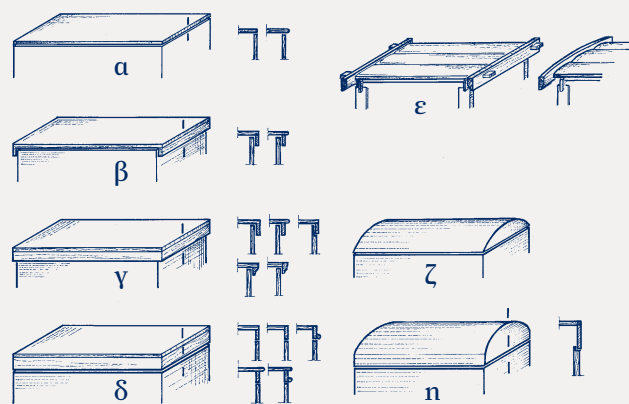
13

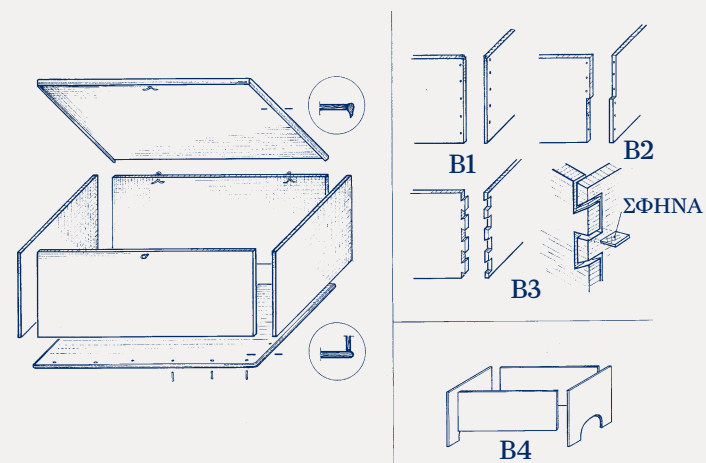
16

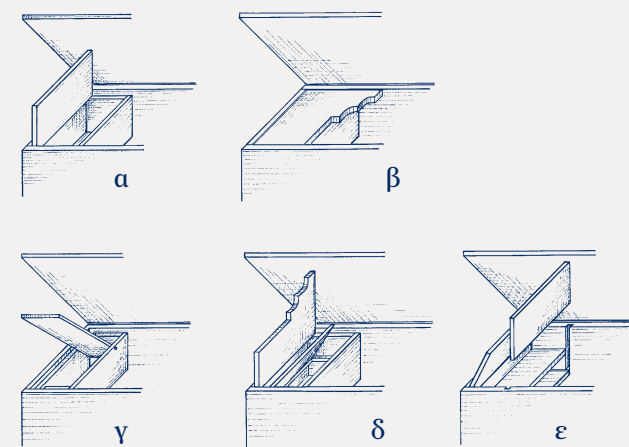
14

17

15

18

το κιβώτιο μεταφοράς το οποίο, με μικρές μόνο παραλλαγές (πρόσθετες επιθετες διακοσμήσεις όπως η αναγραφή αρχικών ονόματος, έτους παραγωγής), χρησιμοποιείται και ως κασέλα προίκας και έπιπλο φύλαξης (εικ. 35).

Οι ειδικοί τεχνίτες οργανωμένοι σε συντεχνίες, οι *κασελάδες* (ή *σεντουκτζήδες* ή *κιβωτοποιοί*), βρίσκονταν συγκεντρωμένοι σε κέντρα παραγωγής απ' όπου γινόταν και η εξαγωγή σε κοντινά και μακρινά μέρη. Ορισμένα είδη κασέλας παρουσιάζουν τέτοια διάδοση, κυρίως στις παραθαλάσσιες περιοχές, που μόνο ως αποτέλεσμα μαζικών εξαγωγών από μεγάλα και εξειδικευμένα κέντρα παραγωγής, θα μπορούσε να ερμηνευθεί.

ΟΙ ΧΡΗΣΕΙΣ ΤΗΣ ΚΑΣΕΛΑΣ

Η σημαντικότερη και πρωταρχική χρήση της κασέλας στο σπίτι ήταν η χρήση της ως έπιπλου φύλαξης για τα ρούχα, τα ασπρόρουχα και τα πολύτιμα μικροαντικείμενα, κοσμήματα και έγγραφα. Στο σπίτι η κασέλα τοποθετείται σε εμφανή θέση, είτε ελεύθερη, ξεσκεπαστη, είτε καλυμμένη με το ειδικό *κασελοσκέπασμα* ή *κασελόπανο*, ενώ πάνω της τοποθετείται ο *γιούκος*¹¹ (εικ. 3). Όταν υπάρχουν δύο ή περισσότερες κασέλες στο σπίτι, πάνω από τη μία μόνο από αυτές τοποθετούν τα κρεβατοστρώσια και την ονομάζουν «η κασέλα του γιούκου».

Στην ίδια κασέλα που, με όλον τον όγκο του γιούκου (ή *στοίβης*), γινόταν σχετικά απρόσιτη, τοποθετούσαν τα ακριβά ρούχα, τα *σχολιάτικα*, που λέγονταν και «της κασέλας» και τα χρησιμοποιούσαν μόνο στις γιορτές και στις σπάνιες «σχόλες». Στην κασέλα επίσης βάζουν και άλλα προσωπικά είδη που είτε έχουν μεγάλη αξία είτε δεν χρησιμοποιούνται πολύ συχνά και δεν πρέπει να μένουν εκτεθειμένα.

Οι ακόσμητες εσωτερικές επιφάνειες της κασέλας προσφέρονται για να γραφτούν στοιχεία που αφορούν σταθμούς στη ζωή του ιδιοκτήτη, γέννηση παιδιών, εγγονών και άλλα σημαντικά γεγονότα. Σπάνια αναγράφονται και ηλικίες των οικιακών ζώων, τότε γεννήθηκαν κ.λπ.

Πέρα από τα προσωπικά ή οικογενειακά αντικείμενα, το κιβώτιο-κασέλα χρησίμευε, από τα αρχαία χρόνια, και για να φυλάσσονται τα πολύτιμα αντικείμενα —οι *θησαυροί*— στον οπισθόδομο των ναών, όπως συμβαίνει και σήμερα στους χριστιανικούς ναούς, στους οποίους τα άμφια και τα ιερά σκεύη φυλάσσονται σε κασέλες στο ιερό. Οι κασέλες των ναών δεν διαφέρουν από τις υπόλοιπες. Μόνο οι κασέλες των ταξιδιωτών, των περιπλανώμενων εμπόρων και

των ναυτικών, που θα δοκιμάζονταν περισσότερο, έπρεπε να είναι ανθεκτικότερες και ασφαλέστερες από τις άλλες, αν και γενικά ούτε και αυτές δεν διέφεραν πολύ από τις κοινές κασέλες. Για τους ναυτικούς προορίζονταν μια ιδιαίτερη ομάδα, οι *μαρνέρες*, που είναι χαμπλές, μακρόστενες με κυρτό καπάκι και πολλά παρακάσελα. Το καπάκι είναι συχνά ζωγραφισμένο στο εσωτερικό (βλ. εικ. 19, 20).

ΚΑΣΕΛΕΣ ΜΕ ΕΙΔΙΚΕΣ ΧΡΗΣΕΙΣ

Οι κασέλες που κατασκευάζονταν για τη φύλαξη άλλων πραγμάτων, πλην του ρουχισμού, είχαν και αντίστοιχη εσωτερική διαρρύθμιση. Οι *καναβέτες*, οι αρχαίες *αλαβαστροθήκαι*, χρησιμοποιούν για τη φύλαξη ποτών και φαρμάκων, έχουν ειδική διαμόρφωση για να τοποθετούνται μπουκάλια (εικ. 21), ενώ οι κασέλες ορισμένων επαγγελματιών είχαν κι αυτές αντίστοιχα χωρίσματα για τα διάφορα εργαλεία.

Παλαιότερα οι κασέλες χρησίμευαν πολύ συχνά και ως «βιβλιοθήκες». Για τη χρήση τους αυτή δεν υπήρχε καμιά ειδική διαμόρφωση στο εσωτερικό του κιβωτίου¹².

Πολλές κασέλες, ταμεία (κουμπαραδες) εμπόρων ή συντεχνιών, έχουν μια σχισμή στο καπάκι, πάνω από το παρακάσελο ή και σε άλλες θέσεις, για να μπαίνουν χρήματα χωρίς να ανοίγει το κιβώτιο.

Η διακόσμηση

Η λειτουργικότητα της κασέλας στο σπίτι της έδινε μια ξεχωριστή θέση ανάμεσα στα οικιακά έπιπλα και σκεύη. Περιείχε συχνά όλη σχεδόν την κινητή περιουσία του νοικοκυριού και έπρεπε να έχει και την αντίστοιχη εξωτερική εμφάνιση με διακόσμηση που θα την αναδείκνυε και αισθητικά στα μάτια των ιδιοκτητών της αλλά και των ξένων. Το είδος της διακόσμησης συχνά έχει στόχο να τονίσει και τη συμβολική αξία που αποδίδουν στην κασέλα αυτοί που τη χρησιμοποιούν. Η προτίμηση του ενός ή του άλλου τρόπου διακόσμησης διαφέρει από τόπο σε τόπο και από τη μια εποχή στην άλλη και εξαρτάται από την ιστορία και τις παραδόσεις του κάθε τόπου. Σε πολλά μέρη, ιδιαίτερα στην κεντρική Ελλάδα και, τους τελευταίους αιώνες, και στη νότια Ελλάδα και στην Κρήτη, οι περισσότερες κασέλες είναι ακόσμητες, απλές και περιορίζονται μόνο στον κύριο ρόλο τους, αυτόν του έπιπλου φύλαξης.

Σε αρχαίες ελληνικές αγγειογραφίες διακρίνονται οι διακοσμήσεις που φέρουν οι κασέλες, στην πλειονότητά τους, εγχάρακτες, ζωγραφι-

19

Ναυτική κασέλα, *μαρνέρα*, με σκαλιστή διακόσμηση στην πρόσοψη και ζωγραφιστή εσωτερικά στο καπάκι. Ιστορικό Μουσείο Κρήτης, Ηράκλειο.

20

Ναυτική κασέλα, *μαρνέρα*, με ζωγραφιστή διακόσμηση. Βρίσκεται στις Μουρινές Χανίων, στο πατρικό σπίτι του Ελ. Βενιζέλου, 1858.

21

Κασέλα *καναβέτα*. Συνηθίζεται στα νησιά του Αιγαίου να αποθηκεύονται σε κασέλες αυτού του τύπου μπουκάλια με ποτά αλλά και διάφορα ψιμύθια καλλωπισμού και φάρμακα. Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα.

19

20

21

22

Κασέλα με ζωγραφική διακόσμηση από την περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας. Αναγράφεται η χρονολογία 1863. Βρέθηκε στη Μεσορόπη Καβάλας. Οικία Νικολάου Παπαγεωργάκη.

22

23

Κασέλα διακοσμημένη με ένθετα κομμάτια από σεντέφι και ξύλο. Βρίσκεται στη Μονή Λειμώνος στη Μυτιλήνη αλλά προέρχεται από την Κωνσταντινούπολη.

23

24

Κασέλα με σκαλιστή ανάγλυφη διακόσμηση από την Αγιάσο της Μυτιλήνης. Κάτω από την κλειδαριά γράφει «ANTONH 1753». Οικία Μυρσίνης και Μιχάλης Πασχαλιά.

25

Κασέλα από την Κέρκυρα με εγχάρκτη επιχρωματισμένη διακόσμηση. Συλλογή γραφείου ΕΟΜΜΕΧ. Κέρκυρα.

26

Κασέλα επενδυμένη με χοντρό ύφασμα με εμπέστη διακόσμηση. Βρίσκεται στο Σκλήθρο της Φλώρινας αλλά είναι προϊόν βιοτεχνικής παραγωγής (βλ. και εικ. 35). Οικία Μαρίας Τσαφκοπούλου.

24

25

26

27

28

29

30

27

Το ιστοφόρο και ατμοκίνητο πλοίο της εικόνας κοσμεῖ εσωτερικά το καπάκι κασέλας από το ανατολικό Αιγαίο ή τη δυτική Μικρά Ασία. Ιδιωτική συλλογή, Αθήνα.

28

Το βάζο με λουλούδια είναι ένα πολύ συχνό διακοσμητικό θέμα στις σκαλιστές, στις ζωγραφιστές αλλά και στις κασέλες με ένθετα υλικά. Οικία Γιάννη Πιέρη, Κέρκυρα.

29

Κασέλα από τη Μυτιλήνη, με σκαλιστή ανάγλυφη διακόσμηση. Τα κτίρια που εικονίζονται έχουν αετωματικές στέγες από τις οποίες «φύονται» κυπαρίσσια. Λαογραφικό Μουσείο, Μυτιλήνη.

30

Το κυπαρίσσι είναι ένα από τα συχνότερα διακοσμητικά θέματα σε πολλά μέρη του ελλαδικού χώρου. Λεπτομέρεια από εσωτερικό σε καπάκι κασέλας από τη Βατούσα Μυτιλήνης. Λαϊκό Μουσείο Μονής Λειμώνος, Μυτιλήνη.

στές ή με επίθετα ή ένθετα υλικά. Θεματικά κυριαρχούν τα γεωμετρικά και φυτικά μοτίβα, *κύκλοι, ρόδακες, άστρα, ανθέμια, μαϊάνδροι* και *ζατρίκια*.

Η ποικιλία στη διακόσμηση συνεχίζεται έως τη σημερινή εποχή με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά γνωρίσματα του κάθε τόπου. Οι τρόποι διακόσμησης παραμένουν σταθεροί από τα αρχαία χρόνια έως σήμερα: σκάλισμα ανάγλυφο (εικ. 24) ή εγχάρακτο, ή μικτό επιχρωματισμένο σκάλισμα (εικ. 25), ζωγράφισμα (εικ. 22), ή προσθήκη ξένων υλικών (ένθετων, εικ. 23 ή επίθετων στην ξύλινη επιφάνεια, εικ. 26).

ΤΑ ΔΙΑΚΟΣΜΗΤΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ

Τόσο στις σκαλιστές όσο και στις ζωγραφιστές κασέλες και σε εκείνες με πρόσθετα υλικά, τα γενικά διακοσμητικά μοτίβα έχουν κοινά χαρακτηριστικά και κατατάσσονται σε τρεις μεγάλες κατηγορίες: τα γεωμετρικά μοτίβα, τα τυποποιημένα φυσικά μοτίβα (σχηματοποιημένα φυτά, ζώα, κτίρια) και τις ανθρώπινες μορφές, ενώ σπανιότερα εμφανίζονται σύνθετες σκηνές με πρόσωπα σε δράση και ολόκληρα τοπία. Πολύ συχνά συνυπάρχουν και οι τρεις κατηγορίες στην ίδια σύνθεση.

Τα γεωμετρικά μοτίβα επαναλαμβάνονται και στη διακόσμηση, λίθινων, κεραμικών και ξύλινων αντικειμένων σε όλες τις εποχές από τα νεολιθικά ακόμα χρόνια¹³.

Τα περισσότερα από τα γεωμετρικά μοτίβα έχουν χαρακτηριστικά συμβόλων. Κυριαρχούν τα κυκλικά σχήματα (ομόκεντροι κύκλοι, ρόδακες, τεμνόμενοι κύκλοι, ημικύκλια, ελικοειδή) ενώ σπανιότερα είναι τα ευθύγραμμα γεωμετρικά μοτίβα (παράλληλες και τεμνόμενες γραμμές, σταυροί, τρίγωνα, ρόμβοι και άλλα πολύγωνα, συνεχόμενα «ζιγκ-ζαγκ»).

Στην κατηγορία των τυποποιημένων φυσικοκρατικών μοτίβων, τα φυτικά είναι αυτά που υπερτερούν κατά πολύ σε αριθμό από όλα τα άλλα και πρώτα απ' όλα το κυπαρίσσι, σύμβολο πανάρχαιου, που συνδέεται με τις λατρείες των θεών του Κάτω Κόσμου¹⁴. Το κυπαρίσσι σχεδιάζεται σχεδόν σε όλες τις κασέλες στα νησιά, στην ανατολική και την κεντρική Μακεδονία, στην Πελοπόννησο και στις ακτές της Μικράς Ασίας (εικ. 30). Πολύ σπάνιο, σχεδόν ανύπαρκτο, είναι το κυπαρίσσι στις ξυλόγλυπτες (επιχρωματισμένες) κασέλες της Ηπείρου και στις ζωγραφιστές κασέλες της γειτονικής της δυτικής Μακεδονίας.

Ένα άλλο διακοσμητικό φυτικό μοτίβο που χρησιμοποιείται συχνά είναι ο σχηματοποιημέ-

νος βλαστός, ένα κλαδί με φύλλα, άλλες φορές και με λουλούδια, που καλύπτει είτε συνολικά όλη την πρόσοψη είτε ένα ολόκληρο διάχωρο. Είναι νεότερο διακοσμητικό στοιχείο, που φαίνεται ότι άρχισε να χρησιμοποιείται στον ελληνικό χώρο περίπου από τις αρχές του 18ου αιώνα, υπό την επίδραση προτύπων του δυτικού μπαρόκ, αν και από την αρχαιότητα υπάρχουν παραστάσεις με κασέλες διακοσμημένες με ανθέμια και σχηματοποιημένους βλαστούς¹⁵.

Πολύ συχνά χρησιμοποιείται ένα άλλο διακοσμητικό μοτίβο, το βάζο με λουλούδια (εικ. 28). Αλλού έχει την απλή μορφή βάζου και αλλού, στο ανατολικό Αιγαίο, εικονίζεται ως «μπρίκι».

Κοινό διακοσμητικό μοτίβο είναι επίσης τα αναρριχητικά φυτά (κισσοί, περικοκλάδες, κλήματα και σχηματοποιημένα φυλλοειδή). Στις περισσότερες περιπτώσεις δημιουργούν το πλαίσιο που περιβάλλει το κύριο διακοσμητικό θέμα, συχνά όμως παρεμβάλλονται ανάμεσα στα υπόλοιπα μοτίβα ως παραπληρωματικά. Συμπληρώνονται συχνά με λουλούδια και καρπούς που ανήκουν στον ίδιο βλαστό με το αναρριχητικό κλαδί, αλλά και με πουλιά και ζώα που τοποθετούνται στις μικρές «καμάρες» των κλαδιών.

Από τα τυποποιημένα διακοσμητικά μοτίβα με υπαρκτά ή φανταστικά ζώα, πιο συχνά χρησιμοποιείται ο δικέφαλος αετός, ένα σύμβολο που εμφανίστηκε τους τελευταίους αιώνες του Βυζαντινού κράτους — μετά τις σταυροφορίες — και επιβιώνει ως κρατικό σύμβολο σε μεγάλα και ισχυρά κράτη της μετά την πτώση του Βυζαντίου (Αυστροουγγαρία, Πρωσία...). Ο δικέφαλος αετός φαίνεται ότι έχει γίνει σύμβολο που εκφράζει, παράλληλα με τη δύναμη, κρατική και υπερφυσική, και τη χριστιανική πίστη¹⁶. Τα άλλα υπερφυσικά όντα, οι γρύπτες, οι δράκοι, τα φτερωτά λιοντάρια κ.ά., κοσμούν σπανιότερα τις κασέλες και συνήθως δεν είναι τυποποιημένα. Τα υπόλοιπα ζώα που κοσμούν τις κασέλες, ως κύρια και τυποποιημένα θέματα, συνήθως τοποθετούνται ανά δύο, εραλδικά. Συχνότερα εικονίζονται τα πουλιά, τα λιοντάρια, τα σκυλιά, οι αρκούδες, τα παγώνια, οι αετοί κ.ά. Τα φίδια εικονίζονται σπάνια, τις περισσότερες φορές μαζί με άλλα ζώα.

Τα τυποποιημένα κτίρια εικονίζονται σπανιότερα στις προσόψεις και μόνο σε ορισμένες περιοχές. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις στις οποίες το κτίριο έχει ως μοντέλο εκκλησία — με πιθανό πρότυπο την Αγία Σοφία της Κωνσταντινούπολης. Συνήθως όμως έχουν αετωματικές στέγες ή είναι καμροσκέπαστα χωρίς καμιά ομοιότητα με εκκλησιαστικά κτίρια, και η πιθανότερη

31
Εσωτερικά στο καπάκι, σε πολλές κασέλες εικονίζονται νέες που κρατούν λουλούδια. Ιδιωτική συλλογή.

32
Μία από τις κασέλες που κοσμούσαν τοιχογραφίες σε σπίτια εμπόρων από τη Σιάτιστα, που απουσίαζαν για μεγάλα χρονικά διαστήματα στο εξωτερικό, και υπενθύμιζαν στη σύζυγο ότι πρέπει να είναι πιστή όπως το κλειδωμένο τους κιβώτιο. Το κλειδί ενισχύει τον συμβολισμό. Παρόμοια διακόσμηση, με κασέλες σε τοιχογραφίες, υπάρχει στην Κοζάνη και στα Ζαγοροχώρια. Αρχοντικό Κανατσούλη (Χατζημιχαήλ).

εξήγηση για την παρουσία τους στη διακόσμηση της κασέλας — σχεδόν αποκλειστικά στις σκαλιστές και στις κασέλες με πρόσθετα υλικά — είναι ότι συμβολίζει το νέο σπιτικό που δημιουργείται με τον γάμο (εικ. 29).

Σε ορισμένες κασέλες από τις βορειοανατολικές περιοχές του Αιγαίου, στα μέσα του 19ου αιώνα αρχίζουν να ζωγραφίζουν πλοία. Δεν έχουν όλα την ίδια μορφή, αλλά ο όμοιος τρόπος που τοποθετούνται στη σύνθεση όπως και τα υπόλοιπα στοιχεία της διακοσμημένης επιφάνειας δημιουργούν ένα σύνολο με τυποποιημένα χαρακτηριστικά (εικ. 27). Τα πλοία, που ζωγραφίζονται σχεδόν αποκλειστικά στο εσωτερικό, στο καπάκι, συνεχίζουν την παλαιότερη διακόσμηση με φυτικά μοτίβα σε κασέλες του ίδιου τύπου. Σχεδόν όλα είναι ατμοκίνητα ιστιοφόρα και τα περισσότερα φέρουν σημαία του οθωμανικού κράτους, που κατείχε έως το 1911 τα μεγάλα νησιά του ανατολικού Αιγαίου όπου βρίσκονται οι περισσότερες κασέλες με το διακοσμητικό αυτό θέμα.

Πολύ σπάνια εικονίζεται στις διακοσμημένες κασέλες τυποποιημένα η ανθρώπινη μορφή, η οποία βέβαια δεν προσφέρεται εύκολα για τυποποίηση. Συχνότερα εικονίζονται γυναικείες μορφές που κρατούν λουλούδια (εικ. 31) καθώς και ανδρικές μορφές με όπλα ή μουσικά όργανα

(εικ. 1). Στις σκαλιστές κασέλες, εικονίζονται κυρίως καβαλάρηδες με ή χωρίς σπαθιά.

Οι ελεύθερες συνθέσεις, με ανθρώπους, ζώα και πουλιά, καθώς και τα τοπία, αν και εμφανίζονται πολύ σπανιότερα στη διακόσμηση της κασέλας από όλες τις άλλες κατηγορίες, παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία, χωρίς καμιά τυποποίηση, και έχουν πολύ περισσότερο ενδιαφέρον από καθαρά αισθητική άποψη. Η ζωγραφική είναι πολύ πιο πρόσφορο μέσο για πολυπλοκότερες σκηνές και τοπία, αν και οι συνθέσεις αυτές δεν λείπουν και από τις σκαλιστές.

Οι σκηνές που έχουν άμεση σχέση με τον γάμο και τη γαμήλια τελετή είναι πολύ σπάνιες. Στις περισσότερες περιπτώσεις οι συνθέσεις ακολουθούν, με μεγαλύτερη ή μικρότερη επιτυχία, κάποια πρότυπα της «μεγάλης» ζωγραφικής ή γλυπτικής. Το τοπίο στις κασέλες δεν νοείται χωρίς την παρουσία κάποιου κτιρίου ή άλλου ανθρώπινου έργου. Δεν γνωρίζουμε αν εικονίζονται συγκεκριμένοι τόποι, σε πολλές όμως περιπτώσεις η σύνθεση περιλαμβάνει συγκροτήματα σπιτιών ή ακόμα και ολόκληρες πόλεις και είναι πολύ πιθανό να υπήρχε συγκεκριμένο και πραγματικό μοντέλο (εικ. 33). Περισσότερες είναι βέβαια οι λαϊκές εικόνες, αφού οι κασέλες παράγονται από λαϊκούς καλλιτέχνες και προορίζονται για τα λαϊκά στρώματα.

33

33

Τμήμα από το εσωτερικό σε καπάκι κασέλας στο οποίο εικονίζεται οχυρωμένη πόλη με πολυώροφα κτίρια και μιναρέδες. Σε άλλο σημείο αναγράφεται η χρονολογία 1846. Ιστορικό και Εθνολογικό Μουσείο. Αθήνα.

Η χρονολόγηση

Το δυσκολότερο πρόβλημα που αντιμετωπίζει η έρευνα είναι η ακριβής και ασφαλής ένταξη κάθε τύπου κασέλας σε συγκεκριμένες περιόδους στις οποίες πρέπει να τοποθετηθεί η κατασκευή και η αρχική τους χρήση. Επιμένουμε στον όρο «αρχική» χρήση γιατί οι κασέλες «ξαναζούν», αφού επαναχρησιμοποιούνται συχνά για νέους γάμους «μπαίνοντας» με τον τρόπο αυτό σε νέο σπιτικό, όπου θα συνεχίσουν τη λειτουργία τους.

Τα στοιχεία που βοηθούν στη χρονολόγηση είναι κατά κύριο λόγο οι επιγραφές, η διακόσμηση και τα κατασκευαστικά στοιχεία:

1. *Χρονολόγηση από επιγραφές, σκαλιστές ή γραπτές, που αναφέρουν χρόνο ή ημερομηνία:* Πιο ασφαλείς πληροφορίες δίνουν οι σκαλιστές επιγραφές, γιατί είναι πολύ δυσκολότερο να αλλοιωθούν σε νεότερη χρήση από τις γραπτές, που μπορεί να έχουν προστεθεί εκ των υστέρων είτε για να συνοδεύσουν μια νέα ζωγραφιστή προσθήκη ή για κάποιο «φρεσκάρισμα» των χρωμάτων ενόψει μιας νέας χρήσης. Οι παλαιότερες χρονολογημένες με επιγραφή κασέλες έχουν κατασκευαστεί στα μέσα του 18ου αιώνα (εικ. 8, 24, 36), ενώ από τα μέσα του 19ου η αναγραφή χρονολογίας γενικεύεται και, πολύ συχνά, αναφέρεται και η ημερομηνία.

2. *Χρονολόγηση από στοιχεία της διακόσμησης:* Η διακόσμηση μπορεί να δώσει γενικές χρονολογικές πληροφορίες αν περιλαμβάνει χαρακτηριστικά στοιχεία εποχής όπως είναι η ενδυμασία ή γνωστά ιστορικά σύμβολα (π.χ., το λιοντάρι του Αγίου Μάρκου χρονολογεί τις κασέλες στην περίοδο της Βενετοκρατίας), σημαίες, εμβλήματα και θυρεοί. Με σχετική ασφάλεια, αν και όχι με πολύ μεγάλη ακρίβεια, θα ήταν δυνατόν να χρονολογηθούν μερικές κασέλες από την Κρήτη και τη Ρόδο στον 15ο και τον 16ο αιώνα (εικ. 34), περίοδο κατά την οποία η κοινωνία των μεγάλων αυτών νησιών ήταν τελείως διαφορετική από αυτήν των αμέσως επόμενων χρόνων.

Λιγότερη ασφάλεια δίνει η ανάλυση της τεχνοτροπίας, ιδιαίτερα όταν συγκρίνονται στοιχεία που έχουν ξένες επιδράσεις, γιατί είναι δύσκολο να υπολογιστεί ο χρόνος διάδοσής τους όπως και η διαδρομή που αυτή ακολούθησε. Πιο εύκολη είναι η εσωτερική ανάλυση και η σύγκριση που μπορούν να δώσουν ομάδες σύγχρονων προϊόντων σε μια περιορισμένης έκτασης περιοχή.

3. *Χρονολόγηση από τα κατασκευαστικά στοιχεία:* Από τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες είναι πολύ δυσχερέστερη και λιγότερο ακριβής η συναγωγή χρονολογικών συμπερασμάτων. Γενικά, στις κασέλες τύπου Α, αυτές που ανήκουν

34

35

36

Πρόσοψη κασέλας από την Κρήτη με χαμηλή επιπεδόγλυφη επιχρωματισμένη διακόσμηση. Στο δεξιό διάχωρο εικονίζεται ο Άγιος Γεώργιος ο δρακοντοκτόνος να συμμετέχει σε κυνήγι. Στη χρονολόγησή της κασέλας βοηθούν τα ενδύματα των προσώπων που παραπέμπουν στον 15ο αι., περίοδο κατά την οποία η Κρήτη, βενετοκρατούμενη, ήταν γνωστή για τους μαϊστρους κασελέρηδες της. Ιδιωτική συλλογή.

Ετικέτα εσωτερικά στο καπάκι κασέλας από το Σκλήθρο Φλώρινας (βλ. και εικ. 26). Ο Θεσσαλονικιός κιβωτοποιός-έμπορος ανήκε στην πολυπληθή εβραϊκή κοινότητα της πόλης που εξοντώθηκε από τα στρατεύματα κατοχής κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ιδιωτική συλλογή.

Τμήμα από πρόσοψη σκαλιστής κασέλας από την Αγιάσο της Μυτιλήνης. Φέρει ανάγλυφη επιγραφή: +Η ΤΑΥΤΗ ΔΕ ΣΥΝ ΤΑΙΣ / ΑΛΛΑΙΣ ΑΝΤΩΝΙΟΥ ΤΟΥ ΕΚ ΛΕΣΒΟΥ ΚΑΤ ΟΝΟΜΑ ΑΓΙ / Α ΣΙΩΝ ΕΝ ΕΤΕΙ ΑΨΞ (1760) / ΕΝ ΜΙΝΗ ΜΑΙΟΥ ΚΑ (21). Η Αγία Σιών είναι η Αγιάσος, η οποία μέχρι πρόσφατα ήταν σημαντικό κέντρο παραγωγής ξυλόγλυπτης κασέλας.

στην υποομάδα Α/2 είναι νεότερες από εκείνες της υποομάδας Α/1. Ομοίως, στις κασέλες τύπου Β, αυτές που ανήκουν στην υποομάδα Β/2 (με το «σταυρωτό» δέσιμο των πλευρών) δεν κατασκευάζονται πια από τα μέσα του 18ου αιώνα. Άλλες κατασκευαστικές λεπτομέρειες που βοηθούν στη χρονολόγηση είναι: το καπάκι — οι κασέλες με «βαθύ» καπάκι, καμπύλο ή επίπεδο, είναι σχετικά νεότερες από τις άλλες· ο τρόπος που συνδέεται το καπάκι στο σώμα της κασέλας — όσες έχουν διχαλωτά καρφιά (αυτά που λέγονται «γύφτικα») είναι παλαιότερες από εκείνες που έχουν «μεντεσέδες».

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι από τις κασέλες που μελετήθηκαν και παρουσιάζονται στο βιβλίο, οι παλαιότερες χρονολογούνται το νωρίτερο στον 15ο και στον 16ο αιώνα, ενώ οι περισσότερες έχουν κατασκευαστεί από τα τέλη του 18ου έως τα τέλη του 19ου και ένας σημαντικός αριθμός κατά το πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

Όπως προαναφέρθηκε, οι παλαιότερες κασέ-

λες που ήταν δυνατόν να χρονολογηθούν με σχετική ασφάλεια προέρχονται από την Κρήτη και τη Ρόδο. Επειδή, από τον 15ο αιώνα, η ιστορία των δύο νησιών δεν διαφέρει ουσιαστικά από αυτήν των υπόλοιπων ελλαδικών περιοχών — ως προς το μέγεθος των επιδρομών και των καταστροφών που υπέστησαν —, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι και αλλού έχουν σωθεί κασέλες από την εποχή εκείνη ή, πιθανότατα, και ακόμα παλαιότερες, τις οποίες όμως, με τα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας τώρα, δεν είναι δυνατόν να αναγνωρίσουμε και να χρονολογήσουμε. Για τον λόγο αυτό, η χρονολόγηση δίνεται μόνο όταν αναγράφεται στην ίδια την κασέλα ή όταν άλλα στοιχεία είναι ικανά να μας οδηγήσουν σε ασφαλή συμπεράσματα.

Σημειώσεις

- 1 Για την κασέλα στα αρχαία χρόνια, τις ονομασίες που έφερε, τα είδη και τις χρήσεις της, βλ. G. Richter, *The furniture of the Greeks, Etruscans and Romans*, 1966, σ. 72–78, E. Brümmer, «Griechische Truhenbehälter», διδακτορική διατριβή δημοσιευμένη στο *Jahrbuch des DAI* 100 (1985), σ. 1–168.
- 2 Για τα βυζαντινά χρόνια ανεκτίμητη είναι η εργασία του Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινών βίος και πολιτισμός*, Αθήνα 1948, ιδιαίτερα σ. 82–84.
- 3 Η λέξη κασέλα προέρχεται από την ιταλική λέξη *cassella*, η οποία για τα σύγχρονα ιταλικά είναι απαρχαιωμένος όρος. Το *cassella* είναι υποκοριστικό της λέξης *cassa* (από το λατινικό *capsa*).
- 4 Κατά τον Κοραή (*Άτακτα* 1.77), ο όρος σεντούκι προέρχεται από το αρχαιοελληνικό *σάνδυξ*, που αναφέρεται στον Ησύχιο ως μικρό, χαμηλό σπιτάκι. Για τις ονομασίες της κασέλας κατά τον Μεσαίωνα βλ. Κουκουλέ, *ό.π.*, σ. 57–58 και 82–83.
- 5 *Θυσία του Αβραάμ*, 926 (τα ρούχα μου και τα χαρτιά, άγραφα και γραμμένα, / και το σεπέτι το μικρό, που τα'χω φυλαγμένα), Ντόρν Παπαστράτου, *Ο Συναΐτης Χατζηκυριάκης εκ χώρας Βουρλά*, Αθήνα 1981, σ. 116, στ. 143. Γ. Πετρόπουλος, *Ο κώδιξ του νοταρίου Αθηνών Παναγή Πούλου, 1822–1833*, Αθήνα 1957, 9.6–7, καταγραφή της προίκας της Αικατερίνης Γεωργαντά στον γάμο της με τον στρατηγό Μακρυγιάννη «αρχίς Σεπίτια δύω».
- 6 Ο ίδιος λόγος οδηγεί στο ντύσιμο της νεκρής ανύπαντρης κόρης με νυφιάτικα. Βλ. και το επίγραμμα στο μνήμα της κόρης «Φραστίλειας» στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο (αρ. καταλόγου 4889).
- 7 *Μην αγαπός μιστόβλακα / γυναίκα παντρεμένη, / αγάπα κόρη ανύπαντρη, / κασέλα κλειδωμένη*. Θεόδωρος Ι. Δεύτος, *Ο Ηπειρώτικος Γάμος*, Αθήνα 2005, σ. 128.
- 8 Βλ. τα παραμύθια από τη Ζάκυνθο που συνέλεξε η Μαρία Μινώτου, *Λαογραφία* 10 (1932), σ. 412, 425, καθώς και τη νεοελληνική επιβίωση του μεσαιωνικού ποιήματος του Απολλωνίου και της Αρχιστράτας, την οποία αναφέρει ο Σπ. Στάθης στη *Λαογραφία* 1 (1909), σ. 71–77 και 684: *Χρυσή κασέλα ήκαμε με το μαργαριτάρι / Και μέσα την εκλείδωσε κι έλαμπε σαν φεγγάρι. / Κ' εις το γιало την ήρξε την κοπελιά...*
- 9 *Ελληνική Μυθολογία*, επιμ.: Ι. Κακριδής, Αθήνα 1986, τόμ. 3, σ. 153. Ι. Κακριδής, «Το παραμύθι του Μελέαγρου», *Λαογραφία* 10 (1932), σ. 487–500 (επανάκδ. στον τόμο: *Οι Αρχαίοι Έλληνες στη νεοελληνική*

- λαϊκή παράδοση*, Αθήνα 1979, σ. 55–66) και Ματσέλη Β. / Τσαραβόπουλος Α., *Η Ελληνική κασέλα*, εκδ. Καπόν, 2010, σ. 34.
- 10 Άλλο ξύλο χρησιμοποιείται στις ξυλόγλυπτες κασέλες, άλλο στις ζωγραφιστές και άλλο στις επενδυμένες με πρόσθετα υλικά.
 - 11 *Ή γούκο, γίκο, γκίκο, στοίβα, στίβη*.
 - 12 *Θυσία του Αβραάμ*, 926.
 - 13 Δημήτρης Θεοχάρης, *Νεολιθικός Πολιτισμός*, Αθήνα 1981, σ. 67, 86, 123, 131–132.
 - 14 J. Chevalier / A. Gheerbrant, *Dictionnaire des Symboles*, Παρίσι 1982, Α. «cypres».
 - 15 Brümmer, *ό.π.*, σ. 81–82.
 - 16 M. Marinescu, «The double-headed eagle, a motif in Greek Decorative Art», *Ornament* 7/4 (1984), σ. 20–22. Η ίδια, «Δύο διακοσμητικά θέματα στη Βαλκανική τέχνη», *ΔΙΕΕΕ* 30 (1987), σ. 192–199.